

Mánáid
Suodjalus-
áittardeaddji

Bagadus

Ságastallan-
goartta
Rupmaša ja rájáid birra

Bagadus

Máid sáhttit mii geat mánáidgárddis dahkat vai mánát eai šatta gillát veahkaválddálašvuodaid ja illastemiid? Ja movt nannet mii suojehis mánáid vejolašvuoda muitalit dáhpáhusa dorvvolaš rávisolbmui?

Lea mearideaddjin ahte mánát ohppet diehtit mii veahkaválddálašvuohta ja illasteapmi lea, mánát galget árrat juo diehtit maid lea lohpi dahkat rupmašiin ja maid ii.

Mánáid suodjalusáittardeaddji árgiruššan háliida buoridit vejolašvuoda hupmat mánáiguin rupmaša ja rájáid birra. Ságstallangoarttat maid mii leat hábmen leat álkit geavahit ja goskkahit lunddolaš fáttáid rupmaša birra álkes ládje.

Mii leat hábmen 12 ságastallangoarttaid njelljii fáttáide. Geavat áiggi juohke áidna gortii ja álggat álohii gažaldagain; maid oainnát dás. Divtte mánáid evttohit ja čuovvol vástádusaid rabas gažaldagaiguin.

Leage áicil jus mánáin láhttenvuohki rievdá. Ovdamearkka dihte jus máná gii dábálaččat hupma ollu, fáhkkestaga jaskkoda – dahje hupmagoahtá ollu.

Dán bagadusas leat ovdamearkkat movt mánáidgárdi sáhtta ávkástallat ságastallangoarttaid. Mii rávvet ahte lehpet guokte rávisolbmo ovttas go galgabehtet hupmat mánáiguin rupmaša birra.

Lea vuogas mielde váldit peanna ja čállinbáhpira. Danin go, jus mánát muitalit vásáhusaid birra main lea sáhka veahkaválddálašvuođas dahje seksuálalaš veahkaválddálašvuođa birra, de lea dehálaš ahte čállibehtet sánis sátnái maid máná muitala, ja maidái maid dii lehpet dadjan mánái. Goarttaid čájeheapmi heive bures smávit mánájovkui, váldde álohii máná muitalusa duodalažžan jus son muitala veahkaválddálašvuođa birra go lehpet ovttas.

Dieđit álohii bargiidjovkui go ságastallangoarttaid geavahehpet. Lea dehálaš leat liige áicil maŋŋil čoagganeami. Sáhtta ahte mánát juoidá muitalit eará mánáide dahje bargiide, dahje muitalit juoidá sárgosiid vuodul dahje eará lágan vásáhusaid.

Ráhkkanahite iežat ahte mánát sáhttet muitalit veahkaválddálašvuođaid ja illastemiid birra, danin lea dehálaš ahte don dovddat mánáidgárddi bargodábit das movt dákkár dilálašvuođaid galgabehtet hálddašit.

Skánne QR-kodaja loga
Ságastallangoarttaid birra
dáppe:

[Barnasverneombud.no/
samegiella](https://barnasverneombud.no/samegiella).

Ságastallangoarta

Ovddideaddjin lea mánáidáittardeaddji ovttrasáđiid Stáhta mánáidviesuin, politiijain, Sálttu Heahteguovddážiin ja Politiaallaskuvllain.

Illustreren lea JohanReisang ja Ela Buria.

Hábmen: PBL

Deaddilan: UnitedPress

PBL

t 75 55 37 00

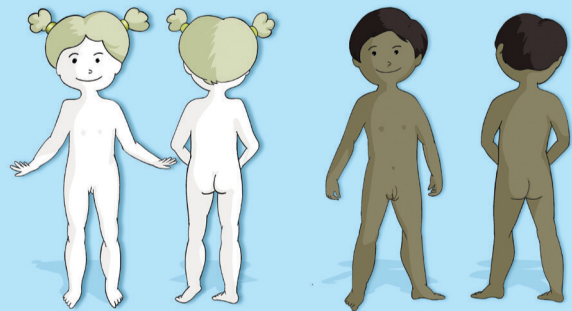
e pbl@pbl.no

a Prinsens gate 91
8003 Bodø

1 Mánáidrupmašat

Ságastallan mánáiguin:

- Máid oainnat dás?
- Mat leat iešguđetge rumašosiid namat?
- Erohusat ja ovttalárganvuodát rupmašiin
- Buot fiinna dinggaid maid rumaš sáhtá dahkat
- Rupmaša dovddut ja áiccut
- Dat lea du rumaš – du ráját

Huma rumašlahtuid birra

Go hupmabehtet mánáiguin rupmaša birra, daga dan eahpevárálazžan ja posiitivvalazžan. Lea dehálaš ahte rupmaša ii assosiere veahkaváldimin ja illastemiin. Dás lea lunddolaš hupmat vuovttaid, beljiid, njuni, čalmmiid, čielggi, julggiid, vuolledábiid, bahtaráiggi, juolgesuorpmaid, gaccaid ja ollu eará. Divtte mánáid ieža bidjat namaid. Vai šaddá lunddolažžan hupmat, čiččiid, vuolledábiid ja bađa birra, huma daid birra seamma ládje go dagat eará rumašlahtuiguin. Muhto namut dasa lassin maiddái návlli, cinná, bahtaráiggi ja čiččiid «priváhta rumašlahtun». Maid mearkaša ahte juoga lea priváhta? Jeara mánáin manin mis leat vuovttat, čalmmit, gaccat ja návli/cinná jna. Dát lea somá mánáide jurddašit.

Huma erohusaid ja ovttalárganvuodaid birra

Máid jurddašit mánát ieža dás? Leago lunddolaš hupmat bártniid/nieiddaid birra, rupmaša iešguđetge ivnniid ja iešguđetge sturrodagaid ja hámiid birra. Daga dán suhtasin mánáide. Cuoiggo rumašlahtuide goarttas, ja divtte mánáid gávdnat namahusaid. Namut loahpas maid ollu rávisolbmot gohčodit návlli ja čiččiid, nugo cinná ja návlli jna. Maiddái goarta **1b** sáhtá geavahuvvot ja čilget erohusaid mat leat bártniid ja nieiddaid gaskkas.

Huma buot daid fiinna dinggaid maid rumaš sáhtá

Máid jurddašit mánát ieža dás? Huma mánáiguin movt mii čalmmiiguin oaidnit ja njuniin haksit.

Huma buriid ja bahás hájaid birra, máistet, oaidnit ja guoskkahit rupmaša. Mii lea buorre? Mii lea olmmošmeahtun? Mii lea gelddolaš?

Rupmaša mánga buori dovddu ja ja áiccu

Dás sáhtát hábmet álkes gažaldagaid ja hárjehusaid main mánáid jearat: Movt ja dokko rupmašis don dovddat jus vásihat gelddolaš dáhpáhusa? Go juoga ahkit dáhpáhuvvá? Mii lea ahkit ja mii lea gelddolaš? Goas leat don ilus? Siđa mánáid iežas giedaiguin njávkkadit iežaset rupmaša dakko gokko dovdet iežaset dovdduid. Dalle go sii leat ilus. Dalle go sii leat váivves dilis ja láittastuvvet. Atte mánáide buori vejolašvuodaid mitalit iežaset vásáhusaid birra. Maiddái njávkkadit iežaset rupmaša, dahje ahte earát guoskkahit sin rupmaša. Gokko vásihuvvo buorren ja gokko dovdo ártegiin/ii buorre? Dárkilit mital ahte lea lohpi dadjat ii, ja maiddái jus juoga vásihuvvo eatnehassan, bávččasin dahje buorren.

Dás lea maiddái dehálaš namuhit jus soapmásat guoskkahit du priváhta rumašlahtuid de dat sáhtá dovdot buorren. Muhto jus rávisolmmoš guoskkaha máná priváhta rumašlahtuid de rávisolmmoš lobihušša máná vuostá. Ja dan dihtet buot rávisolbmot ja nuorat. Ovdamearkka dihte jus nubbi gii lea dus boarráset njávkkada du priváhta rumašlahtuid, nugo du cinná dahje čiččiid. Dat sáhtá dovdot buorren. Ja sáhtá maiddái dovdot unohassan ja bávččan. Beroškeahhtá de rávisolbmot ii leat lohpi dan dahkat mánáid vuostá. Ii leat goassege máná sivva – vaikko dat dovdo buorren mánái.

Dat lea du rumaš, du ráját

Buohkain lea lohpi ja jearat lobi salastit ja buorrestaga ja lea lohpi dadjat juo dahje ii. Jeara álohii mánás lobi buorrestit, ja geaid lea buorre buorrestit. Leago soames geardde ahte sii eai sáva? Jurddaš ovttas mánáiguin maid mii dahkat jus ii lea miella (Dehálaš: lea lohpi dadjat ii).

1a Doavttirstoagus

Ságastallamis mánáiguin:

Máid oainnát dás?

- Stoahkat iežas rupmašiin lea lohpi ja sáhtta leat suohtas
- Leat sáhkki lea buorre – lea lunddolaš iskkadit iežas rupmaša, muhto das lea maddái ráját.
- Jus háliidat stoahkat rupmašiin ovttas soapmášiin: Muite nuppi olbmós álohii jearrat háliidit go son.
- Jus earát háliidit du rupmašiin stoahkat, de sáhtát miehtat - dahje biehttalit.
- Storra mánát ja rávisolbmot eai oaččo stoahkat mánáid priváhta rumašlahtuiguin (návlliin, bahtarággiin, cinnáin, čiččiiguin). Dan dihtet stuorit mánát ja rávisolbmot ahte sis ii leat lohpi dan dahkat. Jus soames dan dahká duinna, muital dan rávisolbmui geasa luohát.

Ráhkkaneamit

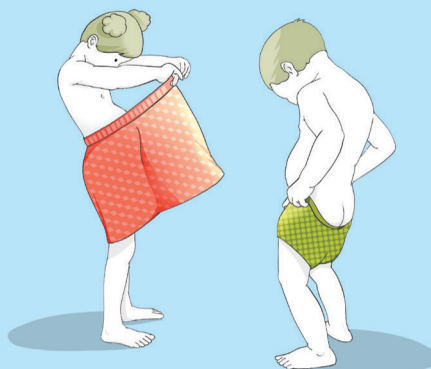
Dás lea lunddolaš jearrat mánáin leatgo sis ovdamearkkat movt iežas rupmašiin sáhttet stoahkat. Doarjo mánáid ahte lea buorre stoahkat iežas rupmašiin. Álle deattut vuolledábiid, muhto rupmaša oppalaččat.

Huma vuolledábiid birra lunddolaš oassin rupmašis, nu movt mii mii rávvet dahkat 1. goarttas. Maddái dás leat rumašlahtuid namahusat lunddolačča (geahča goartta 1) ja ahte don namuhat «priváhta rumašlahtuid»: návli, bahtarággi, cinná ja čiččiid. Dát goarta heive bures go hupmabehtet erohusaid birra gaskal nieiddaid ja bártniid.

1b Mánát staohkamin – nieiddat ja bártnit

Ságastallamis mánáiguin:

- Máid oainnát dás?
- Máid mearkkaša dat ahte don mearridat iežat rupmaša badjel?
- Makkár erohus leat gaskal nieidda ja bártni?

Ráhkkaneamit

Dás lea lunddolaš hupmat makkár erohus leat gaskal nieiddaid ja bártniid – ja ovdánit iešguđet ládje. Ovdamearkka dihte ahte bártnit ovdánit ja šaddet dievddut ožžot skávžžáid ja ahte sis lea návli. Namut bártniid ja nieiddaid sohkašlahtuid namahusaid. Ahte nieiddat go šaddet rávisin sáhttet riegádahttit mánáid.

Daga dan suohtasin ja geavat áinnas dán goartta ovttas 1. goarttain. Cuoiggo máná rupmašii. Čájjet gokko cinná lea ja muital ahte bártniin lea návli olggosguvlui ja nieiddain sisaguvlui.

2 Hivssegis

Ságastallamis mánáiguin:

- Máid oainnát dás?
- Goas lea rávisolbmoss lohpi guoskkahit du priváhta rumašlahtuid?
- Go rávisolmmoš veahkeha du hivssegis, máid sii ožžot lobi dahkat?
- Rávisolbmoss ii leat lohpi njávkkadit mánáid priváhta rumašosiiguin. Dan dihte buot rávisolbmot ahte lea lobiheapmin.
- Rávisolbmuin iige leat lohpi dáhttut mánáid njávkkadit rávisolbmoss priváhta rumašlahtuid.

Ráhkaneapmi

Dáinna goarttain mii háliidit geassit ovdan árgabeaivválaš dilálašvuodaid mas rávisolmmoš ferte veahkehit máná basadit ja stellet rupmaša, ovdamearkka dihte maŋŋiil go hivssegis lea leamašan dahje lávggodan/riššudan.

Lea earenoamážiid molssodeami oktavuodas ahte mánát leat hearkkes dilis ja sáhttet vásihit vehkaválddálašvuoda . Danin lea dehálaš hubmat mánáiguin ahte sii fertejit dorvvolaš rávisolbmuimuitalit, jus sšoapmásat dahket juoidá mánnái maid son ii liiko.

Mu čállosat

Ságastallan mánáiguin:

- Máid oainnat don dás?
- Máid bargá doavttir?
- Máid bargá buohccidivššár?
- Máid oažžu doavttir ja buohccidivššár lobi bargat?
- Manin sáhtta vásihuvvot unohassan go doavttir du galgá iskkat?

Ságastallan manaiguin:

- Máid oainnat don dás?
- Mii lea bátnedoaktára bargu?
- Máid oažžu bátnedoavttir lobi bargat?
- Manin sáhtta vásihuvvot unohassan go bátnedoavttir du galgá iskkat?

Ráhkkaneamit

Dáid goarttaiguin lea dehálaš gávdnat iešguđetge dilálašvuodaid dearvašvuoda- ja bátnedikšunbálvalusas. Muiŋal ahte sin doaimma lea veahkehit mánáid dearvašuvvat – ja sáhttet danin bivdit mánáid váldit dálkasiid vai eai buohccá. Divtte mánáid muitalit jus sin mielas orru unohassan dahje bávččas – go sii ovdamearkka dihte galget oažžut boahkuid dálkasknáluin, dálkasiid dahje bovret bániid. Earenoamážiid go lea sáhka dálkasiid birra de ollu mánát vásihit dárbašmeahtun bákkolašvuoda dovdameahhtumis rávisolbmui.

Ollu mánáin lea vásáhusat maid birra háliidivčče muitalit. Normalisere dan maid sii muitalit, ja doarjjo sin ahte sáhtta leat váttisin leat dakkár dilálašvuodain. Jurddaš ovtas mánáiguin movt sii sáhttet iežaset veahkehit vai nagodit njielastit unohas dálkasiid, cakkastit njálmmi go leat bátnedoaktára luhtte dahje jus galget oažžu boahku dálkasknáluin. Mánáid dáidet leat iešguđetlágan ovdamearkkat dás.

Lea dehálaš hubmát ovtas mánáiguin ahte sáhtta leat dábalaš ahte soapmásiid mielas lea unohas dahje bávččas leat doaktára/bátnedoaktára luhtte – ja ahte lea buorre hupmat dan birra. Dalle sáhtta mánná oažžut veahki. Jus soapmásat leat vásihan ahte sii lea muitalan muhto eai ožžon doarjaga ja veahki: Giite máná go dutnje dan muitalii. Dan hárhellá mánná vai oahppá muitalit dáhpáhusaid máid sii vásihit váttisin, ja ahte ahte dan máid sii vásihit váttisin dorvvolaš rávisolmmoš váldá vuostá dan máid mánná muitala.

3a Mánná vealla seanggas ja lea balus

Ságastallan mániiguin:

- Máid oainná dás?
- Leago juoga mas balat?
- Mas don balat?
- Rávisolbmui ii leat lohpi vahágahttit du rupmaša
- Máid sáhtát don dahkat jus lea juoga mas balat??
- Máid dárbbášan don vai galggat dovdat dorvvolašvuoda?

Ráhkkaneami

Lea dehálaš ahte it cokka sániid máná njálbmái, jus rávisolmmoš šaddá beare árrjalaš dulkot. Muhtun mánát háliidit oaidnit gova mas mánná lea niegadan ilgadis niegu, ja rávisolmmoš boahdá ja veahkeha. Eará mánát dan čadnet dasa dasago dievdu boahdá uksaráigge sisa latnjii.

Divtte máná rahppasit mitalit ovdal go don attát ovdamearkkaid. Geavat dalle ovdamearkan ahte go rávisolmmoš dahká dán de sáhttet mánát ballát.

Ovdamearkkat máid sáhtát geavahit:

- Muhtun rávisolbmot sáhttet suhttat ja huikeht jitnosit ja fasttes sániiguin.
- Rávisolbmui ii leat lohpi mánáid baldalit.
- Jus mánná dán vásiha. De ii leat máná sivva. Lea rávisolmmoš gii lobihušša.
- Jus dát dáhpáhuvvá, de sáhttá mánná dan mitalit dorvvolaš rávisolbmui mánáidgárddis gii sáhttá veahkehit.

Mital dorvvolaš rávisolbmui, ovdamearkka dihte rávisolbmuid mánáidgárddis.

Mu čállosat

3b

Veahkaválddálašvuotta ruovttus go mánná lea ruovttus

Ságastallan mánáiguin :

- Máid oainnat dás?
- Rávisolbmot eai oaččo lobi duhkkoštallat/vahágahttit guhtet guoimmiset. Buot rávisolbmot dihtet ahte dat lea lobiheapme.
- Máid sáhttet mánát dahkat jus rávisolbmo vahágahttet guhtet guoimmiset?
- Máid don dárbbášat vai dovdat dorvvolašvuoda?
- Geasa don sáhtát mitalit jus dát dáhpáhuvvá dutnje?

Maiddá dás lea dehálaš oažžut ovdan máid mánát ieža oaidnet govas. Lea dehálaš ahte don mitalat ahte rávisolbmot eai oaččo lobi duhkkoštallat dahje huškut guhtet guoimmiset. Jus dat dáhpáhuvvá, de mánná sáhtá mitalit dorvvolaš rávisolbmui mánáidgárddis.

Jus rávisolmmoš ii veahket máná, de ferte mánná dáhpáhusa mitalit eará rávisolbmui dassázi go oažžu veahki. Us rávisolbmot dorrot de ii leat máná sivva. Jus mánná mitala ahte ruovttus diggojit, de lea dehálaš mánnái mitalit mii dáhpáhuvvá. Leat sierramielalaš lea lohpi, ja muhtun rávisolbmot ja mánát sáhttet hupmat ja huikit hui jitnosit.

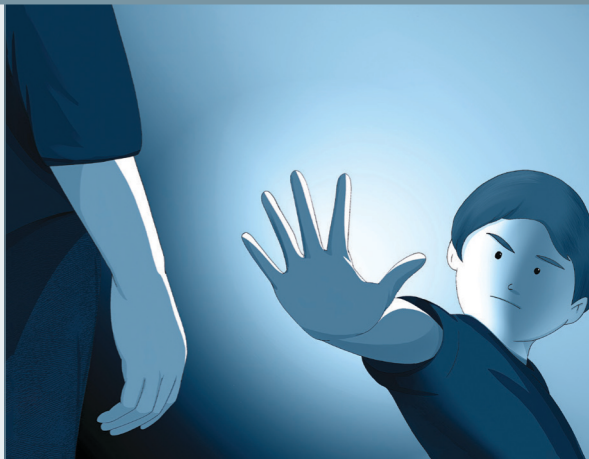
Ovdanbuvtte erohusaid ja nyánsaerohusaid dás. Čájjet mii lea erohus go eatteha, ja go lea suhtus ja váivves dilis – das go lea loavkideaddjin.

Maiddá mánát sáhttet mitalit ahte ruovttus vásihit veahkaválddálašvuoda go čohkkájit das eará mánáiguin. Geavat dalle seamma vuogi go rumašgoarttas 3: Ráhkkanahate fuolastusdagastallama mánáiguin go eará mánát eai leat das singuin ovttas. Geahča modula «mánáidságastallan».

3c Bisánangoarta

Ságastallan mánáiguin:

- Máid oainnat dás?
- Máid sáhtát dahkat jus stoahkan du mielas ii leat šat suohtas/muhtumat givssidit du?
- Sáhtá leat váttis dáhttu rávisolbmo bisánit dahje eará gii lea stuorit ja gievrrat go don.
- Sáhtát go sániid haga dáhttu bisánit?
- Máid dagat jus it nagot lohkat ii dahje jus eai guldal jus geahččalat?
- Mital rávisolbmui geasa luohát.
- Jus dat rávisolmmoš ii veahket du, mital eará rávisolbmui.

Ráhkkaneamit

Dát goarta lea buorre čájehit buot eará goartaid oktavuodas. Dat lea «bisánangoarta» ja sáhtá leat vuogas vuolggasaddji ságastallamiidda mánáiguin dan birra movt sii sáhttet bissehít su/sin geat vahágahttet máná - sihke rumašlaččat ja psyhkalaččat.

4

Buori/heajos čiegusvuodät

Ságastallan manaiguin:

- Máid don oainnát dás?
- Čiegusvuodät buori/heajos
- Jeara mánáid muitalit mii sin mielas lea buorre čiegusvuohä.
- Atte ovdamearkkaid, ovdamearkka dihte čihkosis doallat juovlaskeanċa.
- Makkár čiegusvuodät leat bahás čiegusvuodät?

Ráhkaneamit

Dás lea dehálaš buktit ovdamearkkaid mii buori čiegusvuohä lea, ja mii moádaidahttä čöavċji ja mii lea gelddolaš

– ja dat čiegusvuodät man dagahit ahte máná ballá/ dagaha čöavċbákčasa. Bahás čiegusvuodät lea go juoge muitaluvo dahje dahkko iige máná oaččo lobi dan muitalit viidáset earáide danin go dalle rávisolmmoš suhttä dahje váivašuvvá. Sáhttet maiddái lea čiegusvuodät mat dagahit ahte máná váivašuvvá – dahje jus earát lea dahkan juoigá mii lea lobiheapme.

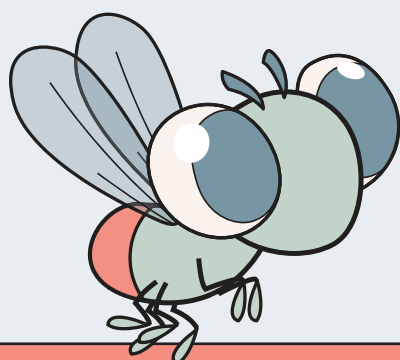
Lea dehálaš ahte máná oažžu dieđuid bahás čiegusvuohä birra mii vásihuvvo giksin – nugo čöavċbákčasa. Jus mánát vásihit ahte eará boarráset mánát dadċat ahte sii eai galgga muitalit bahás čiegusvuohäid earáide, de lea dehálaš ahte mánat ipmirdit ahte dan sáhttet muitalit eará dorvvolaš rávisolbmui.

Maiddái dás lea dehálaš ávžžuhit máná dan muitalit dorvvolaš rávisolbmui mánáidgárddis. Mánát geat dán vásihit ruovttus eai dáidde oažžut veahki ja doarċaga iežaset váhnemiin. Ja ahte máná joatká muitaleames eará rávisolbmui dassážiigo máná oažžu veahki.

Mu čálloŋat

pbl.no | barnasverneombud.no

#bliensomser

Leatgo don son gii oaidná?

Nuvttá oahppu nehtas fuolahusváilli birra,
veahkaválddi ja seksuála illasteamat mánáid vuostá

Scanne QR-koda ja

#bliensomser